

Анатолій
Дімаров

СІЛЬСЬКІ
ІСТОРІЇ

Харків
«ФОЛІО»
2022

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Є на Полтавщині куточки, де природа наче втомлюється од безконечного степу й каже сама собі: «Годі!» І тоді перед очима виростає то гай, то ріденький перелісок, а то й справжній лісище, з такими могутніми стовбурами, яких не знайти в найславетніших пущах. Щойно ви смажилися в морі світла і спеки, а тут ураз потрапляєте в прохолоду й тінь, і ваш натомлений зір спочиває в зелених сутінках, і ви вдихаєте з насолодою запах прілого листя, папороті, грибів і ще чогось, таємничого і трохи тривожного, чим завжди незримо віє у лісі.

Є, повторюю, отакі на Полтавщині куточки, що розкидані зрідка зеленими перлинами по безкрайніх степах, — та немає місця чарівнішого, аніж захід Полтавщини, її Придніпров'я, де протікає хоча й неширока, але повновода й глибока Сула. Живлять її невеликі й більші притоки, оті всі джерельця, струмки і струмочки, де вода до щему прозора та чиста, а кожна водорість пригладжена ніжно і старанно, де бережки аж пружиняють від густої трави, що навіть у серпневу спеку не втрачає свого смарагдового полиску. Ті струмочки течуть та й течуть, лагідно й весело, непомітно набираючись сил, — ось уже їх і не переступиш, ось уже й підняли вони першого човна, підняли, загойдали та й понесли донизу, у верболози й очерети, що поступово витісняють трави. Ще кілометр... ще два... ще десяток кілометрів — і це вже не струмок, не рі-

чечка навіть, а справжня притока — той же Удай, Сліпорід або Оржиця — і тут уже починається справжнє царство води: рукавів, проток, ериків, заплав, боліт, озер та озерищ, де викохуються в'язі і лящі, одсипаються карасі, лини та в'юни, а щоб вони не запливали жирком, то й чатують на них прями, як мечі, й безжальні щуки; рибу ж дрібнішу: краснопера, устірку чи там плотву — пасе свій вовк — чорний окунь-горбун. Оті всі притоки впадають у Сулу, річку чисту й незамулену досі, яка й несе свої води вже в Дніпро, посеред долини такої широкої, що іноді ледь мріють горби, унізані селами. І коли стати на одному з тих горбів та подивитись донизу, то дух заб'є од тієї краси: од усіх тих озер та річок, від зеленого очеретяного буйства, яке затопило безмежну долину, даючи надійний схов та притулок усьому живому.

Тож не дивно, що місцевий люд, який з давніх-давен селився в оцьому куточкові, і селам своїм давав здебільшого назви, повязані з водою: Озеряни, Ставище, Рогозівка, В'юнище, Лящівка. Села оці горнуться до води, до всіх отих річечок, боліт та озер, і весною, коли повинь підступає аж під хати, часом здається: ось-ось вони одірвуться од своїх берегів та й попливуть, тихо погойдуючись, село за селом, аж у Дніпро, і то будуть найдивовижніші флотилії, створені людством.

Часом вода заливає й хати, завдає великої шкоди: замулює погребі, зносить хліви і сараї, розмиває підмур'я будинків. Та люди й не думають забиратися повище, а вперто горнуться до води, бо вода їх завжди підгодовувала і не одного виручала з біди. Кожен двір має свого човна, а то й два, і човни тут — не бездушні засоби пересування, а живі створіння, наділені всіма їхніми достоїнствами й вадами. Є човни легенькі й в'юнкі, а є важкі та незграбні, є грайливі й веселі, а є сердиті й понурі, а то трапиться такий норовистий, що тільки й пантрує, як

би перевернути свого хазяїна у воду. Та не біля берега, а десь серед виру.

Як люди, як усі живі істоти, човни тут народжуються, навчаються триматися на воді і слухатись весла, трудяться й старіють, а потім, покинуті, сумно догнивають свого віку, напівзатоплені, забуті своїми господарями, даючи притулок риб'ячій неспокійній дрібноті. Нікому вони не потрібні, ніхто їх уже не тривожить, хіба що який заповзятий рибалка, збираючись на в'язів, переверне отакого дідугана та й заходиться одривати од прогнилого днища товстих, мов той палець, п'явок.

Окрім човнів, весел, жердин, знайдете ви по цих селах немало й сіток, неводів, ятерів, волоків, бо хоч усі оці снасті тепер і заборонені і рибінспекторська братія люто полює за ними, людям, які народилися й вирости біля води, не так легко відмовитись від усталених звичаїв. Тож, незважаючи на періодичні облави та штрафи, вся ота заборонена снасть не переводиться й нині, а по тих селах є ще діди, які виплетуть таку сітку-трисінку, що куди тій фабричній!

Не поступається перед іншими селами й Рогозівка. Тут не менше човнів, аніж у тій же Лящівці, і чепурненькі хати так само туляться до води, і єдина вулиця тягнеться паралельно Сулі, повторюючи всі її вигини, наче й вулицю ту проклала річка, і піщані ґрунти нанесені тією ж рікою.

З трьох сторін Рогозівку обступає вода, бо село розташоване ніби на півострові, врізаючись у безмежні очеретяні хащі, де ліниво і сонно в'юняться річечки Зарів'є, Гнилиця, й впадаючи в Сулу, де виблискують проти сонця більші й менші озера: Твань, Пекельне, Глибока Яма, Срібне і Чисте, а болотам і назви немає — боліт довкола без ліку, як і невеликих острівців, порослих то рогозою, то такими густими кущами терновими, що хіба тільки лисиці крізь них і продертися. Тож

боліт довкола Рогозівки — як нечистої сили, і загубитися в них людині раз плюнути, особливо коли вона не місцева та ще й, не доведи господи, вперше сіла за весла.

З четвертого боку Рогозівку одгороджує ліс: спершу густий сосняк, де рясно родять маслята й рижики, а далі дуби, берези, осики та в'язи. Тут уже можна знайти й підберезовика, й красноголовця, а, як пощастить, то й білого, але рогозівці ніколи грибами не цікавились, і для них що білий гриб, що біда поганка — один дідько.

Через увесь ліс, якраз посередині, тягнеться єдина дорога: вона й зв'язує Рогозівку з довколишнім світом. Дорога теж схожа на річку: на ту ж Гнилицю, — в'ється поміж деревами, оминаючи корчі, і то золотиться піском, то чорніє торфовиськом, а то розіллється такою баюрою, що не пересихає навіть у найбільшу спеку.

Через те, що Рогозівка лежить осторонь битих шляхів, мало хто до неї й навідується. Та рогозівці не дуже тим журяться і, оточені водою та лісом, не відчують од того якоїсь ущербності. Коли ж котрийсь із чужаків починає кепкувати, що от ви які кугути: залізли по шию в болото і вилазити не хочете, рогозівець із презирливою погордою відкаже:

— Зате ваше село в минулу війну за димом пішло, а наше лишилося ціле.

І справді: відступаючи, німці всі довколишні села спалили дощенту, Рогозівка ж як стояла, так і стоїть. Тільки дві хати й згоріло. Та й то: не німці їх підпалили чи поліцаї, а самі господарі.

УКРАЇНСЬКА ВЕНДЕТТА

Про Уляну Кашук я вперше почув з десяток років тому, коли неспокійна мисливська доля занесла мене в Рогозівку. Перед цим полював на хуторі Тікач, кілометрів за вісім вище, якщо брати по Сулі, і не збирався нікуди переходити. Хоч не раз чув од стрічних мисливців, що справжнє полювання не тут, а в Рогозівці і нижче: там крижнів — як гною, а од дрібнішого птаства хоч прикладом одмахуйся — так на мушку й лізуть, але я вже давно знав ціну отаким побрехенькам і не брав їх на віру. Тим більше, що завжди був байдужий до мисливських трофеїв; мене більше цікавив сам процес полювання, а не його результат, оте напружене чекання несподіванки, яку ще нікому не дано передбачити: наглий посвист крила в підсвіченому світанням небі, напружене тіло, що злилося з рушницею, дзвін пострілу, який обриває солодко напружену тишу. Для мене дорожчі, повторюю, оті хвилини чекання, коли ніщо не минає загостреної уваги і раптом починає здаватися, що природа спеціально для тебе демонструє ранкові свої кольори, такі чисті й прозорі, аж ти врешті-решт стаєш весь пронизаний їхньою святковою ясністю. За такі хвилини багато що можна оддати, й не раз легку досаду переборювала радість, що не урвався посвист крила, стрімкий отой лет, невіддільний од ранкової тиші, що й завтра він пониже тебе, і позавтра і буде радісно і трепетно відлунювати потім, у спогадах...

Тож я не поривався в ту Рогозівку, де іноді постріли мисливських рушниць зливалися в суцільну канонаду, де в болотах і озерах більше свинцевого шроту, аніж мулу; де можна запросто дістати заряд собі в спину або й понижче, якщо зашиєшся в очерет, а не стирчатимеш на белебні, на виду всього птаства. Я не прагнув у те, вщерть набите мисливцями село, а задовольнявся біднішим на дичину Ткачем, його відносним безлюддям, бо в цьому районі полювали лише поодинокі мисливці, переважно місцеві, а це все люди спокійні й розважливі, які знають ціну кожному набоеві й не смалять у небо, як у мідну копійку.

Але того року випала небувала спека, в небі протягом довгих літніх місяців не гостювало жодної хмарки, земля, позбавлена тіні й вологи, пересохла й потріскалась, а понад випаленими нещадним сонцем ланами стовпами ходила пилюка. Настало велике безводдя, Сула впала в своїх берегах, болота в районі Тікача повисихали дощенту, очерет стояв геть пожухлий, тільки тріскіт ішов та здіймалась пилюка, коли хтось ним пробирався. Все дике птаство помандрувало донизу, в гирло Сули, де вода ще збереглася, а слідом за птахами потяглися й ми, небораки, бо дуже вже мертво стало по сухих болотах та напіввисохлих ериках.

Отак я й прибився в село Рогозівку та й познайомився з дідом Ільком Пелехатим, а познайомившись, поселився у нього на ті два тижні, що лишались з моєї відпустки.

Це був високий на зріст чолов'яга, з довгими, як у мавпи, руками, і в руках тих збереглося ще стільки скаженої сили, що навіть у сімдесят літ ніхто не зміг би супроти нього устояти. Якось я спостерігав, як дід Ілько ловив стометровим волоком рибу, вигортаючи щоразу по тонні мулу та жабуриння: п'ять молодих здорових дядьків тягли один кінець волока, а дід цу-

пив за другий, цупив і сердився, що вони барбаються, не тягнуть швидше, бо вся риба повтікає з матні.

Полювати дід не любив, нашого брата-мисливця вважав за людей, яким не вистачає десятої клепки, одначе, коли я приносив качку чи лиску, він сідав разом зі мною скубти дичину, а потім розтоплював у печі: стара його померла вже по війні, двоє дорослих синів давно одружилися та перебрались до міста, і дід лишився на хазяйстві один. Хоча й хазяйства того: кіт та собака, та риболовецьке начиння, та два човни в березі, — один важкий, наче крейсер, що його не кожному й зрушити, а другий легенький та похватний, змайстрований спеціально для зайшлих мисливців. Отим ладним човником я й користувався два тижні, вибираючись на воду ще затемна, щоб зустріти світанок в облюбованому місці, в очеретяній засідці, посеред плеса, де легко можна було б найти качку, аби вона налетіла та я її вцілив. Качок налітало, щоправда, не густо, а вціляти щастило ще рідше, але я терпляче висиджував по кілька годин, на радість ненаситній мошві, яка пила з мене кров, аж прицмокувала. Повертався додому вже ген під обід, по нагрітій сонцем воді, що аж кипіла розплавленим золотом. Припинав човна і, геть змокрілий, добирався пошвидше до хати, в спасенну її прохолоду, в приемні оті напівсутінки, що давали відпочинок запаленим од сонця очам. Поспіхом скидав мисливську амуніцію, роззувався, дід же Ілько, якщо був на цей час у хаті, співчутливо поглядав на мене світлими очима своїми, промовляв з ледь помітним незлостивим насміхом:

— І охота ж ото мордуватися! Лежали б собі в холодочку під грушею та й горя не знали б...

Хоч він же мене завжди будив десь опівночі, щоб не заспав та не взівав світанкову зорю.

Перепочивши, я сідав з дідом Ільком обідати. На столі вже парувала незмінна юшка, зварена дідом, там густо стирчали

риб'ячі голови, відсвічуючи білими костяними очима, а на дерев'яному ковшикові лежали дві-три найбільші рибини, густо приперчені. Та й юшка була аж червона од перцю: дід свято вірив, що перець не дає застоятись крові, й споживав його в кількості таки неймовірній. Тут же стояв невеликий графинчик і гранчасті дві чарочки, скло яких аж помутнішало од частого вжитку. І, беручи той графинчик до рук, дід Ілька примовляв завжди одну й ту ж фразу:

— Ну, щоб риба в Сулі не переводилась!

Я ковтав міцнющу, як вогонь, рідину, хапався прожогом за хліб та за ложку. Дід же блаженно крехтав, нюхав зігнутого пальця:

— Та й скаженюща! Як ото її православні й п'ють!

Очі його волого поблискували, він часто моргав, покрите геть зморшками обличчя його не здавалося зараз таким задубілим, мов із-під темної шкіри пробивалося інше лице, світліше й молодше, якому, власне, й належали дідові очі: світлі й по-дитячому трохи наївні.

Після такого обіду треба було конче відпочити, щоб заспокоїлись у голові джмелики, та й остудити хоч трохи в роті, де палахкотів перчаний вогонь. Я брав широку ряднину, волік під грушу, в тінь, на густу, як щітка, травицю, яка навіть серед білого дня зберігала ранкову прохолоду, і, сонно мружачи очі, дивився на діда, який, мов заведений, вештався по подвір'ю, то зводив погляд на грушу, високу і жилисту, чимось схожу на самого господаря, то поринав зором у блакитне небо, що пробивалося крізь листя, і непомітно засинав, і спав до тієї пори, поки над головою лунав на-смішкуватий голос діда Ілька:

— Просинайтеся, бо качки вже й очі за вами прогледіли!

І я, сполоснувши розпашіле обличчя холодною колодязною водою, або чіпляв на плече рушницю та спускався до чов-

на, або йшов, уже без рушниці, — поникати селом, а то й побродити лісом.

І не було, здається, в моєму житті хвилин кращих, аніж отакі неквапливі прогулянки.

Сонце спускалось до обрію, воно вже не жалило, як серед білого дня. Повите червоною млою, воно повільно холонуло, а разом і на землю спадала легка прохолода, і тиха, незаїжджена вулиця поринала в тіні: од хат, од сараїв, од високих плетених тинів.

Поверталась із паші худоба, сунула суцільною рогатою річкою, річка ця пахла травою та молоком, навстріч їй одчинялись ворота, виходили жінки з дійницями й пійлом, і ось уже річки немає, вона розсоталася, зникла — чутно тільки дзвін молока в дійницях та густе блаженне зітхання Лисухи чи Мані.

Якось під час отакої прогулянки і забрів я на сільське кладовище.

Кладовище в Рогозівці, за доброю українською традицією, лежало на уввишші, поміж селом та лісом, обсажене вишнями й кленами, ще й обкопане ровом, щоб не товклася худоба. Як усі сільські кладовища, було воно розлоге і світле, могили тут не купчилися, затиснені в цегляну огорожу, не налазили одна на одну, а привільно і широко розкинулись поміж високою травою, всіяною дикими квітами, і мені чомусь здавалося, що й домовини, у яких спочивали мертві, не тісні та вузькі, як пенали, а такі просторі, хоч розкидай у них руки. Було світло і тихо, і якось особливо затишно, наче ховали тут лише добрих та гостинних людей, і вони, оці люди, і з-під землі зореніють до нас лагідними своїми очима.

Притихлий, зворушений, бродив я од горбка до горбка, аж поки наткнувся на незвичну навіть для сільського кладовища могилу: вона була така широчезна, мов не труну — цілу хату

опустили під землю. Я підійшов до хреста, що височів над могилою, в надії довідатися, хто тут лежить, але на почорнілому дереві не знайшов жодної літери: хрест німо беріг свою таємницю.

Мені одразу ж стало сумно, якась мовби аж тінь впала на кладовище, я пішов геть, і мені все здавалося, що якісь невидимі очі з докором проводжають мене.

Перескочивши через рів, зупинився посеред дороги. Перед очима все ще стояла ота широка могила, я відчував, що не заспокоюся, поки не довідаюся, хто в ній лежить. Я вже був повернув назад, у село, щоб розпитати діда Ілька, як од лісу мене вдарив у спину високий жіночий голос:

— Дядьку!.. Гов, дядьку!..

Я обернувся. Невелика постать стояла біля в'язанки хмизу і махала до мене рукою.

— Піддайте, бо не виважу!

В'язанка була величезна, майже на піввоза, тим меншою здавалася жінка. Худенька, гостроносенька, вона більше скидалася на дівчину-підлітка, аніж на дорослу людину. Проте посічене зморшками обличчя, і збляклі вуста, і сиве волосся, що вибивалося з-під темної хустки, вказували на її немалі роки. Жінка була в подраній кацавейці, зодягненій, певно, спеціально для лісу, й босоніж.

— Хіба ж можна по стільки носити? — спитав я з докором.

На мене глянули веселі й меткі, як живчики, очі:

— Та хіба ж я ношу? Біда моя носить!

— А вам ще далеко?

— Та ондечки я і живу! Ви ж побіля моєї хати і на охоту ходите.

Ага, вона вже мене й запримітила. Хоча — від таких очей ніщо не сховається.

— Давайте я вам поможу. Все одно по дорозі.

— От спасибі вам! — уже дріботіла вона поруч. — Оце хоч один чоловік добрий найшовся...

— А хіба у вас немає добрих чоловіків?

— У нас?... Та наші так і дивляться, як би самим ізверху сісти!

Отак ми і йшли, і перед очима моїми все ще гоїдалася щойно побачена могила і німий отой хрест. Я врешті не витримав:

— А що то за могила у вас: широка, як хата, ще й хрест без напису?

— Могила, кажете? — перепитала мене жіночка. — Так то ж не інакше, як тієї бандитки!

Я аж спіткнувся:

— Бандитки?

— Та бандитки ж, хіба ви про неї не чули?.. Вона ж трьох чоловіків порізала, наче свиней... Аж страшно згадати...

— Вона що: з вашого села?

— Та з нашого ж, недалечко од мене й жила. Онде бачите голу толоку? Отамечки її хата й стояла... Вона ж її і спалила — замалим село не пустила за димом...

— Ви її добре знали?

— Знала — бодай би й не знати!

Тут жіночка аж сплюнула, як ото одплювуються од лихої личини.

— Таку проти ночі згадати — до ранку не спатимеш. Цур їй і пек!

Я вже більше ні про що й не розпитував: заніс у двір хмиз, звалив на землю.

— От спасибі вам! Не знаю, як уже й дякувати... То заждіть, я вас хоч молочком пригощу.

— Дякую, щось не хочеться.

— То чим же вас пригостити? — вже бідкалась жіночка. — Давайте ж вам хоч сливок нарву, — і вже повернулася бігти

в сад, але я їй сказав, що й за сливи спасибі, нещодавно їв у діда Ілька.

— Ото горе! — зовсім уже зажурилася жіночка. — То постійте, я вам хоч молока глечичок винесу. У того дурного Ілька корови не було й заводу, то ви хоч молочком поласуєте.

Чому — «дурного», я не став допитуватись. Узяв холодний із погребка глечик, подякував, пішов. А перед очима все стояла могила...

— Бандитка? — хмикнув дід Ілько. — Ще б не була бандиткою, як вона в тієї Одарки хлопця одбила! І досі дівує — щонеділі заміж збирається.

— А як її звали, оту вашу бандитку?

Дід Ілько непривітно глянув на мене, сердито відрізав:

— Кому, може, бандитка, а кому — чесна людина!

Після цієї відповіді дід Ілько довго ходив сердитий та насуплений, він навіть не дивився в мій бік. Я ж відчував себе так, хоч із двору тікай!

За вечерею та за чаркою ми помирилися.

На столі стояла недоїдена з обіду юшка, незмінний графинчик і молоко. Дід Ілько до молока й не доторкнувся, хоч я й налив йому повен кухоль: не міг, мабуть, простити отій жінці «бандитки».

Аж коли повечеряли та вийшли надвір, та посідали на лаві, — зовсім пересердився:

— А що воно, Андрійовичу, на світі чувати?

Завжди отак мене запитував, наче я повинен був знати більше од нього. Мов і не висів у хаті репродуктор, який не вгавав ні вдень ні вночі. Спершу я навіть не міг через нього засинати одразу, а потім звик. Діда ж часто заставляв під репродуктором: стояв, приставивши долоню до зарослого сивим мохом вуха, і на обличчі його стигла то увага напружена, то здивування. Часом бурмотів:

— Ти диви: все воно знає!

До радіо ставився, як до живої істоти.

Поговоривши про останні новини, ми замовкли. Двір поволі кутався в темряву, чисте небо переливалося зорями, з долини, від очеретів та води, тягнуло сирістю, а хата все ще дихала теплом, як добре натоплена піч, і нам було гарно та затишно, і не хотілося рухатись, хоч уже пора було й спати. І я, ризикуючи знову розгнівати діда Ілька, запитав обережно:

— То як її звали?

— Кого? — мов прокинувся дід.

— Та жінку оту.

— Уляною... Уляною звали, а фамілія — Кашчук... У нас Кашчуків півсела: куди не ступи — через Кашчука перечепишся... От і Одарка — Кашчук...

— Родички?

— Родички! — гмикнув дід. — Були б родичками, аби за одного й того парубка заміж вийшли... Та якби ще Уляна її племінника на той світ не спроводила...

— За віщо?

— Було за що.

Дід Ілько явно був на стороні покійниці.

— А чого в неї така широка могила? Втрое ширша од інших.

— Бо тамечки троє й лежать. Чоловік її, Уляна і син... Я їх до гурту й позносив...

— І хрест поставили?

— Та й хрест...

— А чого не написали нічого?

— Навіщо? І так усі знають.

На цьому й скінчилася наша розмова. Дід Ілько встав, позіхнув, перехрестив рота, хоч у бога давно вже, мабуть, не вірив... Не те, що не вірив: десь у глибині душі, мабуть, до-

пускав, що бог, може, і є, тільки дуже ж далеко, бо спробуй втриматися поблизу, як у небо так і жбурляють ракетами!.. Помахавши перед ротом рукою, дід Ілько мовив:

— А що, чи не пора й нам спати? — бо звук лягати з півнями.

Він одразу ж і заснув, а я ще довго перевертався то на один бік, то на другий, і все мені муляло і не давало спокою...

Другого дня я знову завів мову про Уляну Кащук. Ми щойно пообідали, і старий був у тому блаженному настрої, коли весь світ здається набагато приємнішим, аніж насправді, коли все довкола огортається якщо не рожевими, то все ж не похмурими кольорами і ніщо не викликає роздратування.

Сиділи в хаті: дід Ілько не пішов би під грушу нізащо, то тільки останнє ледащо валяється серед білого дня в холодку, та ще приїжджі, отакі, приміром, як я... ну, вам і бог велів, на відпочинку ж, то чому б і не полежати, щоб сальце зав'язалося...

— А ви хіба, діду, не заслужили відпустки? — запитав я, підлещуючись, бо мене аж пекла та могила, я вже знав, що не матиму спокою, поки про неї усе не дізнаюсь. — За свій вік, мабуть, таки натрудилися досить?

— А таки натрудився, — погодився дід. — Промитої години не мав. — Та й глянув на свої розплющені долоні, які ні ножем не проколеш, ні врубаєш сокирою, така на них була шкіра міцнюща та мозоляста. Й одна з тих долонь була набагато коротша: ще в молодості втратив дід Ілько чотири пальці в барабані молотарки, через що його й не взяли в армію. — Що натрудивсь, то натрудивсь: хребет тріщав з ранку до вечора... Це ниньки розбалувались: як що, так і на машину. Забули, як і косу тримати... Як глянеш іноді, як подумаєш: що б ви, хлопці, без машин тих і робили!.. Отак, воно, Андрійовичу, — роки спливають, і люди міняються...

Він замовк, оповитий сумом за прожитими роками, а я, скориставшись паузою, сказав:

— А в мене з думки все ота могила не йде. І на полюванні про неї думав.

— Буває, — погодився старий. — Ото вас наврочило.

— Чи не відьмою та Уляна була? — запитав я у жарт.

Однак дід Ілько не сприйняв мого жарту.

— Відьма — не відьма, а такої жінки ще, мати, і земля не родила. Хочете глянути, яка вона молодою була? — І, не чекаючи згоди, підійшов до протилежної стіни, густо увішаної фото. Зняв одне, здмухнув пилюку. — Осьо, подивіться. Тут вона з жінкою моєю, покійницею. Разом дівували і під вінець водночас, вважайте, пішли. Параска — за мене, а Уляна Микола за себе взяла. Кашчука.

Я взяв фото, пожовкле од часу. Двоє дівчат, у стрічках, у вишитих рясно сорочках, у плахтах і чоботях дивилися прямо на мене, взявшись за руки, як ото роблять сільські дівчата. На їхніх обличчях застигла напружена увага, але якщо одна з дівчат дивилася якомсь аж налякано, то погляд другої був рішучий і суворий. Навіть на фото видно було, яка вона смаглява, які в неї чорні коси і брови, що сміливо й владно перетинали високе дівоче чоло. Дівчина була дуже красива, але краса її не обіцяла ні ласкавої покори, ні спокою: владно і гордо проступала вона і в стулених рішуче вустах, і в чітко окресленому важкуватому підборідді, і в погляді великих темних очей.

— Гарна? — спитав мене дід Ілько.

— Дуже.

— А побачили б ви її живою...

Дід Ілько обережно повісив фото на місце. Обличчя його мов аж розгладилось від зморщок, очі блищали ясно і молодо, і я, пронизаний здогадом, обережно спитав:

— Вона і вам, певно, подобалась?

— Подобалась!.. Не те слово, Андрійовичу. Два роки тільки нею і марив. Так мені світ зав'язала, що хотів навіть повіситись. Що тоді мене врятувало од смерті, й досі не знаю... А знаєте, чого вона не схотіла за мене віддатися? От умрете, не здогадаєтесь!

Я й не збирався вгадувати. Я мовчав, вражений щирим вибухом оцієї старої людини, в якій, здавалося, давно б усім пристрастям згаснути, а от бач... Я мовчки слухав, боячись сказати щось невлад і тим урвати несподівану сповідь, а дід Ілько тим часом вів далі, звертаючись уже не стільки до мене, скільки до самого себе:

— Сказати б — калікою був... Чи конопатим... Та люба жінка пішла б за мене з підстрибом — тільки пальцем кивнути! І Уляні не був гидкий. До танцю зі мною ішла — не пручалася, а додому проводив, то й обійнять дозволяла. В селі вже й знали, що я за нею впадаю, парубки вже до неї й підступитись боялися — всіх одвадив. І вона мовби на те й не гнівалася. Тільки щоб поцілувати — то було зась. Як гляне, як зведе свої брови, то й руки вірьовками повиснуть...

— А які в неї очі були?

— Сині, аж моторошні.

— Ну, а далі?

— Що ж далі... Далі краще б і не згадувати... Та вже раз почав, то треба кінчати. Відмовила мені Уляна, коли я став її сватати, от що було далі! Наче одрізала. «Гарна ти людина, Ілюшо, тільки не бути нам з тобою в парі: в перший же день або поб'ємося, або поріжемося. Ти такий, що тебе як не погладь — усе проти шерсті, і я медом не мазана... Ні, не така тобі жінка, Ілюшо, потрібна, тобі треба овечку, а в мене вовча кров — хіба не бачиш?» Прибила мене, як обухом, ще й наостанок пораїла: «Бери краще Параску (це про жінку мою, а її

тогочасну подружку), вона тиха та смирна, якраз по тобі...» З тим і пішла... Ні, не пішла — обняла ще мене на прощання: «Спасибі, що ти мене трохи любив, а тепер не ходи більше за мною, бо я собі вибрала пару». — «Кого?!» — закричав я до неї, та вона тільки головою на той крик похитала. «Не скажу, бо ти як не вб'єш, то покалічиш, а він мені живий та цілий потрібен». Отака була сатана!..

В оту ніч я замалим і не покінчив р собою. Вже й віжки припас, і рушив було до тієї верби, під якою Уляна дала мені відкоша: думка була саме на ній і повіситись; та, на щастя мое чи нещастя, під тією вербою якась пара стояла. Бубонять собі та сміються, а мені від сміху того вити охота. Не витримав: пожбурих віжки в очерет та й приплуганив додому...

Тато — покійник — потім цілісінький місяць ті віжки шукали, на сусіда грішили. І я за ними лазив у болото, та так і не знайшов...

Ну, одійшли в мене згодом трохи зашпори, бо людина, Андрійовичу, так уже створена, що яке горе її не пригне до землі, а вона, як та лозина, — погнеться, погнеться та й випростається. А тут і Уляна об'явила свого судженого-вудженого, Миколу Кащука, а по-вуличному — Телюка. І дід його Телюком був, і батько, і син у свій рід пішов: тихий та смирний, хоч до рани тули. Ота Одарка його рік на вірьовочці водила, пасла для себе, а Уляна вірьовочку ту й перехопила та прямо в сільраду. Чи не першою в сільраді й розписалася, бо в ті часи молоді більше в церкву вінчатися йшли, без вінця не було й весілля, та Уляна по-своєму вирішила, батьків не питала. Як надумалась тоді ж косу відрізувати, то теж не вагалась і хвилини: взяла ножиці, що овець стрижуть, і чоловікові: ріж! І той — що мав робити — одпанахав!.. Тільки брешу, косу вона пізніше одрізала, коли сіла на трактора... Коли, пак, це було?.. В тридцять першому чи в тридцять другому... Еге

ж, у тридцять другому, в мене того року корова теличку й бичка привела...

— А Одарка що ж? — згадав я жінку з хмизом. — Так і примиралася?

— А що їй лишалося робити? Батьки Миколині, щоправда, пробували хлопця додому забрати, так Уляна їх на порозі зустріла з сокирою. То вони з чим прийшли, з тим і пішли... Отоді я й на Парасці женився — не так по любові, як Уляні на зло. Може, воно й краще, не знаю, на жінку гріх було скаржитись, тільки не раз бувало: пригортаю Параску, а бачу Уляну. Довго той чад у жилах бродив... Отак-то, Андрійовичу...

Дід Ілько зовсім уже вмовк, мовчав і я, і мені було сумно: проймав такий жаль, наче я сам знав колись Уляну і був у неї закоханий. Мені знову захотілося, подивитись на неї і я, скориставшись тим, що дід вийшов надвір, підійшов до стіни, зняв фотокартку, і мене одразу ж пронизав отой погляд з-під брів, ударив, як блискавка, і я скоріше відчув, ніж подумав, що за такою йдуть не оглядаючись і кидають усе не жалкуючи. Я вдивлявся і вдивлявся, і вже не вірилось, що її давно немає на світі, що вона лежить отам, у могилі, й від очих очей, брів, чола — від усього оцього не лишилося й сліду. Все в мені аж стискалось од туги, од сліпої жорстокості життя, яке знищує з однаковою байдужістю красу і потворність, зло і добро.

В той день я знову не поплав на вечірню зорю — не було охоти, а вирішив натомість сходити на дворище, де жила Уляна, — спершу з чоловіком та сином, потім — із сином, а під кінець уже сама. Я вже знав, що її чоловік, отой Микола Телюк, помер у тридцять четвертому — згорів од сухот, дід Ілько й розповів, як він застудився на риболовлі: поліз зопалу за волочком, що впустив був із човна. А вода ж була як та крига, то він поки вивудив той волочок, геть посинів, а скільки чо-

ловікові треба, щоб учепилась біда! От його за місяць і спалило. Уляна куди тільки його не возила — і в район, і в Полтаву — не допомгло нічого. Привезла додому вже в домовині, дід Ілько йому і яму копав. Тільки тоді він не дідом ще був, а молодим чоловіком, і — ніде правди діти — ворушилися під час копання отого нечестиві думки, що якби оце не було на світі Параски, він би знову пішов свататись до Уляни... і за думками отими він викопав таку яму, що потім сам ледь вибрався з неї, і було йому гірко... «Так гірко, Андрійовичу, що, повірите, — заздрих Миколі, навіть мертвому заздрих...»

Ну, поховали Миколу, як годиться, з духовим навіть оркестром, із району привезеним, і жінки всі плакали, одна тільки Уляна й не плакала, не тужила та не побивалася, — ішла за труною, а обличчя — мов камінь, і баби вже її нишком судили, що в цієї Уляни, мати, і серця немає. «Тільки не те горе, Андрійовичу, яке кричить, а те, яке мовчить», — і він, дід Ілько, а тоді молодий іще чоловік, чи не єдиний розумів Уляну, бо вона йому була не байдужа...

Поховавши чоловіка, Уляна прийшла другого дня до сільради, та не сама, а з хлопцем, із Васильком, та й зажадала, щоб сина провели у метриці не Василем, а Миколою. А коли голова спробував заперечувати, що де ж це видано, щоб хлопця перехрещувати, що це — не за законом, Уляна не стала упрощувати, лише спитала: «Так не хочете? Тоді піду в район!..» І таки пішла б, якби голова не махнув на закон рукою та й не виправив Василя на Миколу.

Іще Уляна стала носити чоловікову одіж. І сорочку, й піджак, і штани, заправлені в чоботи. Вона й до цього одягала комбінезон, коли йшла на роботу, так то ж біля трактора, там не дуже натанцюєшся в спідниці, тож люди й не дивувалися, але коли вона стала і вдома поратись у чоловічому, й по воду виходити, і в крамницю, — одностайно вирішили, що жінка

трохи звихнулася, що смерть чоловікова не минулася їй марно. Тільки дід Ілько, а тоді молодий іще чоловік, не засуджував Уляну і після смерті Миколи кілька разів заходив до неї, щоб допомогти по хазяйству: чи сарай підправити, що геть похилився, чи стіжок пометати, бо жінці самій не так легко по хазяйству впоратися, та Уляна сказала йому, що вона й сама якось упорається, і йому, хоч-не-хоч, довелось одступитися. Тим більше, що й жінка, Параска, стала ревнувати його до Уляни, — не те що сваритись чи бігти з качалкою бити вікна розлучниці, — на це Параска зроду не насмілилася б, — а потихеньку плакати в пелену, і ті сльози були Ількові — ніж гострий у серце.

Тож він і перестав навідуватися до Уляни, а вона й не ходила ні до кого, мов ніхто їй не був і потрібен, ніхто, окрім сина Миколи, якого так любила, як рідко яка мати на світі. Бо син геть-чисто вдався в тата: і лицем, і поставою, й голосом, і усмішкою соромливою й тихою, тільки що од матері й узяв, так це її очі синющі, під світлими віями, тож були вони в нього не палкі, як у матері, а ніжні й замріяні.

Й Ілько не раз зупиняв хлопця на вулиці та частував його гостинцем, бо сирота ж, безбатченко, хто його й пожаліє, і Уляна якось йому сказала при зустрічі: «Балуєш ти його. В тебе ж своїх дітей повно», — на що Ілько відповів, що яке це баловство: цукерку дати дитині чи свищика, а своїх дітей він теж не забуває, хай Уляна тим не журиться, і наказував своїм лобурякам дружити з Миколою й не кривдити, бо ж він — сирота, і сини, спасибі їм, слухалися батька...

Я йшов селом, що поступово наче впливало у надвечір'я, а з голови все не йшла дідова розповідь, і перед внутрішнім зором моїм гойдалося суворе обличчя, з синющими, аж моторошними очима, од яких холодок пробігав по серцю. Воно

то одпливало від мене, то наближалося, то виринало, наче з туману, то зникало зовсім...

Я йшов звивистою вулицею села, безлюдною й тихою, бо люди ще не повернулися з поля, а череда, мабуть, тільки рушила з паші, і все не міг позбутися відчуття якоїсь втрати, гіркої та безнадійної, мов я сам колись був молодим отим чоловіком, закоханим у красуню Уляну, і мені часом здавалося, що там, на давньому отому пожежиську, я знайду щось таке, що коли мене і не втішить, то принаймні хоч змиє гнітючий цей настрій.

Улянин двір лежав на краю села, над болотом. Узвишшя тут круто западало донизу, воно схоже було на ніс велетенського човна, що колись як урізався з розгону в очерети, так навіки й застиг; звідси навсібіч одкривався такий простір, що аж хотілося ступити вперед, з оцієї високої кручі, ступити й попливти у повітрі, бо й тіло здавалося легким та прозорим, не підвладним земному тяжінню. Саме на цьому узвишші й тулився Улянин двір, вірніше, те, що лишилось од двору, бо не було ні плоту, ні будов, а лише здичавілі плодови дерева, та бур'яни, та кущі бузини й калини, що розрослися привільно, та на тому місці, де стояла хата, підіймався такий високий бур'ян, що коли б у нього зайшов, то сховався б, мабуть, з головою. Було тихо і сумно, як на всіх місцях, що їх полишає людина, дух якої, колись живий та веселий, тепер доскніває у бур'янах, непотрібний нікому. І як я не силував свою уяву, а так і не міг побачити здичавілий оцей двір іншим, доглянутим та веселим, із біленькою хатою посередині, з протоптаними стежками. Двір віяв такою безнадійною пусткою, що в мене аж стислося серце, і я пошвидше спустився з високої кручі — до води, до болота, де мене зустріли безмежні очеретяні зарості.

Очеретом заросла й колись прокошена вузьенька водяна доріжка, по якій виводила Уляна свого човна, — на чистоводдя, на Сулу чи Зарів'є, щоб кинути сітку на рибу чи привезти сіна для своєї корови. Дід Ілько мені сказав, що там десь догниває й Улянин човен, але скільки я не товкся на березі, як не розгортав рогіз та вдивлявся, так нічого й не знайшов, бо дошки, мабуть, устигли зогнити зовсім або їх поступово засмоктало болото. Натрапив лише на стовп із геть поїденим іржею кільцем, — до нього, мабуть, і припинала човна Уляна, і, коли натиснув на нього ногою, він одразу ж упав, струхлявілий, а кільце легко висмикнулось із дерева. Не знати для чого я прихопив кільце з собою, хоч долоні мої почервоніли одразу, так наче взялися іржею, і сховав його потім у рюкзак, і ось воно лежить на письмовому моєму столі, я дивлюся на нього і думаю, як мені розповісти найкраще про те, що ж сталося з Уляною, з її сином Миколою, хлопцем навдивовижу соромливим і тихим, з самим дідом Ільком, молодим ще тоді чоловіком.

Почну, мабуть, із того, що невдовзі після відступу наших у Рогозівці об'явилися три поліцаї. Спробую одразу їх і змалювати, бо поліцаї ті відіграли неабияку роль у наступній трагедії.

Усі троє були місцеві, з Рогозівки: тут народилися й виростили, а один з них, найстарший, тут же й одружився, жінку взяв із рогозівських дівчат, і встиг за два роки нажити двійко дітей, бо чоловік був не ледачий і не давав своїй жінці вилежуватись. Нажив би, мабуть, і більше, аби не війна: другого ж дня разом із багатьма іншими рогозівцями його мобілізували. Чоловіки пішли на фронт із туго набитими сидорами, де лежали й харчі, й запасна одежина, Гордій же (так звали цього чоловіка) поніс майже порожню торбу, бо розмірковував так:

раз беруть до армії, то армія повинна його всім і забезпечити, вистачить їй і того, що він підставлятиме лоба під кулі, та й те збирався робити рідше. Коли вб'ють, то лише добро пропаде, а дасть бог, не вб'ють та прийде час повертатися додому, то він уже знайде, чим поживитися, — порожнього сидора не принесе.

Гордій недалеко, мабуть, і зайшов, бо не встиг за ним і слід прохолонуту, як він і об'явився в селі: цілий-цілісінький, ще й з отакенним Сидором за плечима. Поніс того Сидора одразу ж до комори, на дверях якої висів найбільший на всю Рогозівку замок, — не пустив навіть жінку. Що він там діставав, куди ховав, ніхто так і не довідався, тільки вийшов Гордій уже з порожньою торбою і аж тоді підійшов до дітей, які стояли тут же, біля комори, чекаючи од тата гостинця.

— Одвоювавсь, слава богу, — сказав своїй жінці Гордій, коли умився непоспіхом та сів до столу — поїсти з дороги. — Хай дурніші тепер повоюють. А нам треба жити.

Як збирався жити Гордій, рогозівці невдовзі й дізналися. Коли нова влада стала наставляти на селах старост та поліцаїв. Отоді й очолив Гордій рогозівську поліцію: він та ще двоє, ще не одружених, обоє й Гордієві родичі, — один двоюрідний брат, а другий — племінник, синок його найстаршої сестри, яка жила через двір от Гордія.

Двоюрідного брата звали Корнієм. Він був усього на рік молодший за Гордія, але ще не одружений: перехворів у дитинстві віспою, і на його обличчі чорти горох змолотили — було воно кругле й плескате, мов сковорода, і дівчата щось не дуже квапилися за нього заміж, хоч він і не пропускав жодних досвіток, а до клубу, в кіно чи на танці завжди приходив перший. І зодягався відповідно: крамничний піджак, і штани галіфе, і хромові чоботи, й новенький картуз із козирком полакованим. Усе на ньому аж блищало, жоден парубок тут не міг

ЗМІСТ

Українська вендетта	7
Чоботи.....	67
Відьма	115
Діти	160
Сабантуй.....	231
Мажориха	291
На поруки.....	355
Якимівна.....	422
Хата скраю	488
Старший брат	529
Новенька.....	577
Зінське щеня	625
Федотович.....	670